

Міністерство освіти і науки України
Харківський національний педагогічний університет
імені Г. С. Сковороди

Харківське історико-філологічне товариство

Український СВІТ

у наукових парадигмах

Збірник наукових праць

Випуск 5/2018

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:

- Маленко О. О., д-р філол. наук, проф. (Харків) (головний редактор)
- Голобородько К. Ю., д-р філол. наук, проф. (Харків)
- Єрмоленко С. Я., д-р філол. наук, проф. (Київ)
- Лисиченко Л. А., д-р філол. наук, проф. (Харків)
- Кравець Л. В., д-р філол. наук, проф. (Київ)
- Новиков А. О., д-р філол. наук, проф. (Глухів)
- Юр'єва К. А., д-р. пед. наук, проф. (Харків)
- Борисов В. А., канд. філол. наук, доц. (Харків)
- Нестеренко Н. П., канд. пед. наук, доц. (Харків)
- Терещенко В. М., канд. філол. наук, доц. (Харків)
- Умрихіна Л. В., канд. філол. наук, доц. (Харків) (заступник головного редактора)

РЕЦЕНЗЕНТИ:

- Нелюба А. М., д-р філол. наук, проф., Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна.
- Степаненко М. І., д-р філол. наук, професор, ректор Полтавського національного педагогічного університету імені В. Г. Короленка.

Ухвалила вчена рада Харківського національного педагогічного університету
імені Г. С. Сковороди
(протокол № 9 від 25 жовтня 2018 року)

У 41 **Український світ у наукових парадигмах: Збірник наукових праць Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди.** — Харків: ХІФТ, 2018. — Вип. 5. — 117, [1] с.

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи до Державного реєстру видавців, виготівників і розповсюджувачів видавничої продукції ДК № 3281 від 18.09.2008.

Харківський національний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди,
вул. Валентинівська, 2, м. Харків, Україна, 61168

Євгеній Пугачов

ФРАЗЕОЛОГІЧНІ ОДИНИЦІ З КОМПОНЕНТОМ-ТЕРІОНІМОМ В УКРАЇНСЬКІЙ
ТА ПОЛЬСЬКІЙ МОВАХ: ЛІНГВОКУЛЬТУРНИЙ АСПЕКТ 66

Світлана Руденко

ГЛЮТОНІМИ-АРТЕФАКТИ ТЕМПОРАТИВНОГО ЦИКЛУ «УКРАЇНСЬКА ЛІТНЬО-ОСІННЯ
ОБРЯДОВІСТЬ». 70

ЮВІЛЯРІЙ УКРАЇНСЬКОГО МОВОЗНАВЧОГО ДИСКУРСУ. 79**Світлана Єрмоленко**

У ЧАСІ Й НАД ЧАСОМ (РОЗДУМИ З НАГОДИ 100-РІЧЧЯ НАН УКРАЇНИ) 80

Костянтин Голобородько

СЛОВО В ЛІНГВОСОФІЇ ПРОФЕСОРА ЛІДІЇ ЛИСИЧЕНКО 89

Лілія Петрова Озель

ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧНА ЕКСПЛІКАЦІЯ ЕМОЦІЙНОГО Й ПОЧУТТЄВОГО В ХУДОЖНІХ
ТЕКСТАХ (ЗА МАТЕРІАЛАМИ НАУКОВОЇ СПАДЩИНИ О.Г. МУРОМЦЕВОЇ) 94

ФІЛОСОФІЯ ОСВІТИ. ПЕДАГОГІКА 103**Олена Садоха, Наталія Варич**

ПЕРЕТВОРЮВАЛЬНА ШКОЛА ДЖОНА ТЕЙЛОРА ҐАТТО Й СУЧАСНІ ОСВІТНІ ПОШУКИ
В УКРАЇНІ 104

Катерина Юр'єва

ПЕДАГОГ, НОВАТОР, ГУМАНІСТ: ПОГЛЯД З ВІДСТАНИ ЧАСУ (ДО 100-РІЧЧЯ З ДНЯ
НАРОДЖЕННЯ В.О. СУХОМЛИНСЬКОГО). 107

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ. 107**ІНФОРМАЦІЯ ПРО ЗБІРНИК 108**

2. Лисиченко Л.А. Багатозначність у лексико-семантичній системі: структурний, семантичний, когнітивний аспекти. Наукова монографія. Харків: Видавнича група «Основа», 2008. 272 с.
3. Лисиченко Л.А. Булаховський Леонід Арсенійович. *Літературна Україна: Довідник*. Харків: Майдан, 2007. С. 50–51.
4. Лисиченко Л.А. Говірки Східної Слобожанщини: поліаспектний аналіз: Монографія. Харків: Монограф, 2014. 147 с.
5. Лисиченко Л.А. Ізмаїл Іванович Срезневський (1812–1880). *Лінгвістичні дослідження: Збірник наукових праць Харківського національного педагогічного університету імені Г.С. Сковороди*. Харків, 2012. Вип. 23. С. 3–9 (у співавторстві з Т.Ю. Лисиченко).
6. Лисиченко Л.А. Лексико-семантична система української мови. Видання друге, доповнене. Харків: ХНПУ, 2006. 150 с.
7. Лисиченко Л.А. Лексико-семантичний вимір мовної картини світу. Монографія. Харків: Видавнича група «Основа», 2009. 192 с.
8. Лисиченко Л.А. Лінгвософські ідеї О.О. Потебні (Предтеча сучасного вчення про мовну картину світу). *Мова у професійному вимірі*. Харків, 2006. С. 3–7.
9. Лисиченко Л.А. Мова і психологічний тип поета. *Мовознавство: Тези та повідомлення III Міжнародного конгресу українців*. Харків: ОКО, 1996. С. 234–239.
10. Лисиченко Л.А. Олександр Потебня — засновник вітчизняної лінгвістики. *Вивчаємо українську мову та літературу*. 2006. № 35 (III). С. 10–12.
11. Лисиченко Л.А. Харківська філологічна школа. Лінгвістичні традиції. — Харків: Видавництво «НТМТ», 2015. 232 с. (у співавторстві з Лисиченко Т.Ю.).
12. Лисиченко Л.А. Ці невичерпні глибини мови: Наукова монографія. Харків: Видавнича група «Основа», 2011. 308 с.
13. *Лідія Андріївна Лисиченко: Бібліографія / НАН України. Інститут української мови*. Автори вступ. статті С.І. Дорошенко, О.О. Маленко, упоряд. бібліограф. І.С. Богданова, Т.Ю. Лисиченко. Харків: Видавництво Іванченка І.С., 2018. 104 с. ілюстр. (Бібліографія вчених України).
14. *Сербенська О.*, Волощак М. Актуальне інтерв'ю з мовознавцем: 140 запитань і відповідей. К.: Видавничий центр «Просвіта», 2001. 112 с.
15. *Сюта Г. М.* Поетика і прагматика Шевченкових цитат у сучасній українській мові *Українська мова*. 2017. № 2. С. 66–75.
16. Mues Lant Zum Sats. Heidelberg. 1964. с. 12.
17. Nida E. A. Analisis of Meaning and Dictionary Making. International Jornal of Amerlcan lingistics. Кн. 24. 1958. № 4. С.-82.

УДК 811.161.2373.23

Лілія Петрова Озель

Харківський національний педагогічний університет імені Г.С. Сковороди

ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧНА ЕКСПЛІКАЦІЯ ЕМОЦІЙНОГО Й ПОЧУТТЕВОГО В ХУДОЖНІХ ТЕКСТАХ (ЗА МАТЕРІАЛАМИ НАУКОВОЇ СПАДЩИНИ О.Г. МУРОМЦЕВОЇ)

Стаття присвячена 80-річному ювілеєві відомого мовознавця, доктора філологічних наук, професора Ольги Георгіївни Муромцевої, педагога й громадського діяча, авторитетної постаті Харківської філологічної школи й української лінгвістичної науки.

У дослідженні представлена спроба розглянути спадщину знаного філолога, зокрема праці, присвячені художній мовотворчості з точки зору простеження й осмислення традицій уживання лексики на означення емоційно-почуттєвої сфери.

Ключові слова: лексема, мовотворчість, слововживання, емоційно-експресивна лексика, засіб, аналіз, стиль, традиція.

LEXICAL-SEMANTIC EXPLICATION OF THE EMOTIONAL AND SENSUAL IN THE TEXTS (ON THE MATERIALS OF SCIENTIFIC HERITAGE BY O. G. MUROMTSEVA)

The article is devoted to the 80th anniversary of the famous linguist, Doctor of Philology, Professor Olha Heorhiievna Muromtseva, who is a teacher, and a public figure, as well as an authoritative person of Kharkiv Philological School and Ukrainian linguistic science. The study represents an attempt to consider the legacy of the well-known philologist, in particular, her works devoted to artistic language creation in terms of tracing and understanding the traditions of using vocabulary to define the emotional and sensory sphere.

Key words: lexeme, linguistics, word-formation, emotionally-expressive vocabulary, means, analysis, style, tradition.

16 лютого 2018 року в українському мовознавстві, зокрема в історії шкіл харківської філології, позначене світлою й пам'ятною датою — 80-річним ювілеєм доктора філологічних наук, професора ХНПУ імені Г. С. Сковороди Ольги Георгіївни Муромцевої (16.02.1938–19.10.2008), знаної й авторитетної постаті в науково-культурному й громадсько-політичному поступі Харкова, України й світу.

Універсализм і багатоаспектність науково-творчого мислення професора Муромцевої засвідчені розгалуженою системою напрямів дослідження як класичної лінгвістики (лексикологія, лексикографія, морфологія, дериватологія, стилістика, культура мови, методика її викладання в школах і вищих навчальних закладах), так і гендерної та соціолінгвістики, культурології, етно- й націології, народознавства й українознавства, зокрема й відзначенням різноманітних неотенденцій у цих галузях.

Закономірним наслідком особливо пильної праці О. Г. Муромцевої став надзвичайно філігранно виконаний аналіз текстів, що презентують українську літературно-художню мовотворчість у її як синхронному, так і діахронному вимірах. Масштабність науково-теоретичних узагальнень, задекларованих відкриттям оригінальних явищ, напрямів, традицій і новаторства, корелює в працях науковця з увагою до найдрібнішої лексико-семантичної деталі, ситуативного авторського слововживання, яке, однак, впливає на цілісне й всебічне сприйняття концепції твору.

Мовотворчість українських класиків осмислена професором Муромцевою не тільки документально, у суто лінгвістичному, філологічному аспектах, а й універсально та багатогранно в соціокультурному, особистісно-психічному, ціннісно-духовному й філософсько-буттєвому смислах. Ольга Георгіївна гострим лінгвістичним зором ніби бачила зовнішню, фізичну й соціальну природу слова як одиниці мови, мовлення, спілкування й комунікації, а також глибиною аналітичного мислення осягала його духовно-психічну й інтелектуальну сутність у контексті індивідуально-авторської творчої реалізації.

Так, відомого мовознавця О. Г. Муромцеву цікавила проблема інтелектуально-го збагачення українського поетичного й прозового художніх дискурсів, зокрема

необхідність виявлення специфічних лексико-семантичних і художньо-стилістичних засобів наукової поезії. Спостерігаючи за лексико-семантичними процесами та словотворчими особливостями нових слів, зокрема абстрактних одиниць як репрезентантів науково-логічного мислення, авторка монографії «Розвиток лексики української мови в другій половині XIX — на початку XX ст.» цілком слушно резюмує, що «лексичний склад української літературної мови розвивався в напрямку його абстрактивізації, тобто збільшення кількості абстрактної лексики, що відповідало доконечній потребі української літературної мови і добре усвідомлювалось передовими письменниками» [7: 140].

Професорка переймалася питаннями питомої ваги номінацій, що презентують, з одного боку, абстрактно-логічне, словесно-раціональне, з іншого, емоційно-почуттєве, кордоцентричне начала в текстах української класики, новітньої й модерної літератури; як співвідносяться кількісно і якісно на рівні семантики й слововживання раціо та емоціо, мислення та почуття, суспільне, громадянське, етнічне та глибинно психічне, підсвідоме, індивідуально-особистісне; інтелектуалізм художнього стилю виявляється в перевазі думки, логосу чи це органічна взаємодія раціонального, мисленнєвого з почуттєвим, емоційним. Ці проблеми залишаються злободенними й нині, отже, потреба їх подальшого дослідження, зокрема й більш детального вивчення спадщини професора, мовознавця й педагога Ольги Георгіївни Муромцевої, зумовлює актуальність цієї розвідки.

Визнаючи інтелектуалізм характерною ознакою стилю письменників, експлікованою в текстах через систему специфічних лексичних засобів, покликаних через конкретно-чуттєве висловити абстрактно-розумове, раціональне (термінів різних галузей знань, абстрактної лексики, широкого спектру власних назв, неологізмів, архаїчних елементів, зокрема старослов'янізмів, суспільно-політичної, економічної лексики, назв різних сфер науки й культури, концептуальних слів, словесних лейтмотивів), науковець зосереджується на дослідженні семантичного потенціалу тієї частини лексики художнього дискурсу, що представляє контексти високої емоційної напруги, витонченості почуттів, ліризму й піднесеності.

Мета цього студіювання спроектована на дослідження наукової спадщини О.Г. Муромцевої, а саме специфіку здійсненого вченою лівгвістичного аналізу текстів, ґрунтованого на виявленні традицій уживання емоційно-експресивної лексики в українському художньому дискурсі, а також виокремленні оригінальних прийомів і засобів вираження її семантико-стилістичних можливостей, визначенні її ролі в процесах збагачення лексичного складу української літературної мови.

Дослідженню наукової та громадської діяльності професора О.Г. Муромцевої присвячені розвідки В. Калашника («Яскраві сторінки громадської діяльності Ольги Муромцевої»), О. Черемської («Погляд на перспективу: соціолінгвістичні проблеми у висвітленні О.Г. Муромцевої»), О.О. Маленко, К.Ю. Голобородька «Портрет кафедри в ореолі її засновника», В.Ф. Жовтобрюх («Питання культури мови у творчому доробку О.Г. Муромцевої»), О.С. Дьолог («Аналіз ідіотилію Л. Глібова та О. Маковея в працях професора О.Г. Муромцевої») та ін. Спостереження за процесами інтелектуалізації художнього мовлення на основі наукового доробку О.Г. Муромцевої були викладені в попередніх статтях «Лексико-семантичні параметри інтелектуалізму (у світлі поглядів О.Г. Муромцевої)» і «Традиції інтелектуалізму в українському художньому мовленні (на матеріалі праць О.Г. Муромцевої)». Однак наукова спадщина знаного лінгвіста ще не була

повною мірою досліджена з точки зору пізнання техніки лінгвістичного аналізу художнього дискурсу, а також специфіки представлення й творчого застосування в ньому конструкцій експресивного та емотивного характеру.

Емоційно-експресивна лексика, зокрема демінутиви, стала предметом наукових студій Н. Бабиц, В. Чабаненка, К. Городенської, І. Грицютенка, А. Мойсієнка, О. Скорика, Л. Мацько, О. Шевчука, М. Красовського, К. Мізіна, Л. Умрихіної, Б. Сахно, Т. Вавринюк та ін. Відзначаючи спрямованість літератури ХІХ — поч. ХХ ст.ст. на розкриття психоемоційної й підсвідомої сфери особистості, О. Маленко слушно зауважує, що творча самоактуалізація українських поетів тієї доби (романтиків, Т. Шевченка, П. Грабовського, І. Франка, Лесі Українки) як репрезентантів естетики романтизму й реалізму, стала «актом глибокого внутрішнього переживання тих буттєвих пріоритетів, які вплинули на формування й вкорінення у свідомість етнореципієнта важливих для подальшого розвитку українського суспільства націєтворчих і загальнолюдських засад» [4: 278].

Визначаючи роль і місце *Григорія Квітки-Основ'яненка* як найбільш яскравого представника сентименталізму в історії української літературної мови, професор Муромцева поряд із звертанням письменника до невичерпних джерел загальнонародної мови, яка стала в нього «основним елементом зображення», відзначає також потужний характер емоційно-експресивної лексики як одного із складників стилістично маркованих одиниць, використання яких засвідчує «свідоме бажання Г. Квітки довести здатність української мови виражати високі почуття» [6: 16].

Найбільш вагомим шаром стилістично маркованої лексики Г. Квітки є емоційно-експресивна, що охоплює слова для вираження як позитивних, так і негативних емоцій. Професор Муромцева наголошує на відході Квітки-Основ'яненка від бурлескної традиції, відзначаючи меншу кількість згрубілих і лайливих слів, тобто знижених лексем і виразів, серед яких все ж найбільш активними вважає назви осіб (*гольтіпака, дармоїд, злодіяка*), дій, процесів, станів (*завкати, герготати, глитати, вшкварити, допхатися, дати дьору*).

Домінантною групою у сфері емоційно-експресивного слововживання є зменшено-пестливі слова, що зумовлює особливість прози письменника, чия творчість позначена належністю до сентиментального напрямку в літературі. Вживання демінутивів слугує, на думку дослідниці, створенню колориту врочистості, піднесеності, возвеличує героя, показує його чесноти, вищість порівняно з оточенням, сприяє формуванню морально-етичного та філософського тла твору, налаштовує читача на роздуми, спонукає до осмислення основ буття через почуття й емоції, виражає ставлення автора до зображуваного. Демінутивні утворення, вживання яких тяжіє до широкого розгортання в текстах, певної художньої конденсації, кваліфікуються до того ж як потужний модифікатор фольклорного начала, зокрема засіб відтворення реального розмовного стилю народу, створення яскравих комунікативних моделей усного мовлення, моделювання колоритних етнічних типів [6: 16–17]. Становлення тенденції до стилістично-диференційованого вживання зменшено-пестливих утворень відбулося завдяки письменникам другої половини ХІХ століття. «І все ж тим, що зменшено-пестливі слова ввійшли до стилістичного арсеналу української літературної мови, — резюмує автор розвідки, — значною мірою завдячуємо Г. Квітці» [6: 16].

З-поміж характерних засобів експресії з метою представлення емоцій і почуттів, зокрема й створення гумористичних та комічних контекстів, а відтак і впливу

на емоційно-почуттєву сферу реципієнтів у художніх текстах Квітки О. Г. Муромцева називає такі:

- прізвища, вживані з метою вираження характерної риси героя (*Грошолуп, Зав'язисвіт, Гуляховський*);
- використання старослов'янських афіксів для творення нових слів, де зіткнення основи лексеми з побутовим значенням і стилістично маркованого афікса створює комічний ефект (*не возсміються, возчихаєм, возтягнуть, дошкандибаніє, парлація від парла завдати «відлущювати»*);
- актуалізація енантіосемічних властивостей лексики (улюблений Квітчин прийом), коли градаційне перебільшення негативів створює в логіко-синтаксичній схемі «теза — антитеза» комізм ситуації;
- гіперичні утворення оказіонального характеру, де продуктивний префікс *пре-*, що приєднується до прикметника, у якому вже є суфікс для вираження вищої міри вияву ознаки: замість *превеликий* (такі утворення є звичайними для мови й не суперечать її системі) у письменника виступають *превеликонний, превеликенний, превеличенний, прекрутенний, предовженний* тощо;
- повтори різних частин мови (*весело-превесело, чорт-перечорт*) [6: 21], що залежно від специфіки кожної частини мови створює різноманітні стилістичні відтінки, серед яких експресивність, енергійність висловлювання, своєрідна інтонація захоплення, нетерпіння, очікування тощо [6: 21]; також однотипно побудовані фрази за принципом монотонного музичного акомпанементу («Підбрехач»);
- редуплікація слова чи його основи або використання сполучення прикметника, що виражає звичайний ступінь ознаки, і прикметника із значенням вищої міри якості: *«паска жовта та прежовта!»; «підніс йому аж дві чашки чаю солодкого та пресолодкого»; «Сорочка на ньому чорна та пречорна»;*
- активізація художньо-експресивних вербальних домінант, зокрема в мініатюрах Г. Квітки-Основ'яненка. Так, щодо «Пущання» О. Г. Муромцева підкреслює «градаційне буяння тематичної лексики», до прикладу подаючи своєрідний реєстр страв і кухонного начиння: *макотертъ вареників, молошної каші півмакітри та ін.*

Внесок Г. Квітки-Основ'яненка в розвиток української літературної мови науковець О. Г. Муромцева пов'язує найперше з піднесенням народно-розмовної лексики до рівня літературномовної, фактично з її активним поповненням, отже, збагаченням лексичного складу української літературної мови першої половини ХІХ ст., багатоплановим функціонуванням мовних засобів у творах письменника, таким, яке властиве високохудожнім творам, написаним справжньою літературною мовою [6: 21].

Детальна характеристика мовотворчості *Марко Вовчок* у дослідженнях О. Г. Муромцевої засвідчила творче засвоєння письменницею фольклорних, народнопісенних традицій попередників, проте вже майже повне уникнення етнографічних описів, натомість акцентування уваги на зображенні соціальних стосунків, майстерне мовне відтворення внутрішньої організації, думок, почуттів, характерів, як наслідок, наголос на значній кількості абстрактних слів, запозичених із народної мови або й створених письменницею (*душа, добро, надія, наболівши, наскорбівши, скарги, нарікання, жаль, туга*), якими перекинено місток до соціально-психологічних досліджень Панаса Мирного; вперше в українській прозі добір мовних засобів, зосібна використання емоційно-експресивної лексики в характеристиках героїв, спрямовано на зображення вищого щабля прагнень — до волі, звільнення

від кріпацтва, збереження духовного світу, морального обличчя, тобто залучено спектр одиниць, що створюють художньо-мовну картину емоційно-почуттєвого буття етносу. За визначенням професора Муромцевої, Марко Вовчок подала приклад у пошуках нових словесних засобів, які були б здатні відтворити процеси духовної діяльності людини [6: 38].

«Поняття *воля* виражено словесно не в усіх оповіданнях Марка Вовчка, але воно всякий раз спливає у свідомості читача, коли він знайомиться з тією чи іншою долею жінки-кріпачки,— зазначає авторка розвідки «Марко Вовчок» [6: 32–46], аналізуючи базові, концептуальні лексеми на означення почуттів і переживань. — У ряді ж творів слово *воля* з його похідними стає ключем до розкриття образів героїв, основою концепції твору («Козачка», «Ледащиця», «Максим Тримач»). У таких випадках воно обростає додатковими значеннями, емоційно-експресивними відтінками, що виводить слово за межі народно-розмовного вживання, робить його фактом літературної мови. Типовою для письменниці є антитеза вільної людини і кріпака; тому словосполучення *вільний козак*, *вільна козачка* містять цілу гаму емоційних відтінків: гордість, гідність, незалежність, і навпаки, слово *кріпак* позначене почуттям жаху, інколи й презирства, жалю» [6: 37]. Аналізуються також інші конструкції, базові лексеми, на основі художньої лексико-семантичної інтерпретації яких науковець робить висновок про неперервність традицій емоційно багатого слововживання (*душа, добро, надія, скарги, нарікання, туга, самогризота*).

Відзначаючи ліризм, мелодійність, різноманітність інтонацій, серед яких домінує експлікація співчуття, м'якого і теплого тону, лагідної оповіді як найбільш «прикметної ознаки мови Марка Вовчка», а також наголошуючи на прагненні письменниці «привести у відповідність тонкі порухи душі людини і їх мовне відтворення» [6: 33], О. Г. Муромцева звертає увагу на гендерні аспекти слововживання, коли, залучаючи форму оповіді від першої особи, письменниця показала реальне життя зсередини саме через сприймання, уявлення, думки і сподівання української жінки-селянки. «Вічна жіночність, почуття солідарності зі своєю менш освіченою, але не менш духовно обдарованою сестрою зумовили неповторність стилю письменниці, визначною рисою якого є надзвичайно багата емоційна гама — від найтоншого ліричного почуття до глибокого обурення, протесту проти всього, що принижує людську гідність» [6: 32].

Широке розгортання емоційно-почуттєвої лексики, зосібна лексем, що мають спеціальні показники експресивності чи емоційності — суфікси зменшеності, пестливості, і збільшеності, згрубілості, дозволило передати в художній формі ієрархію і градацію жіночих почуттів, адже, спираючись на лінгвогендерологічні зауваги Ф. Бацевича, «жінки віддають перевагу партнерській, рівноправній комунікації; вони зорієнтовані на встановлення хороших стосунків, прагнуть до їх зміцнення, знищення соціальних та інших ієрархічних бар'єрів... Мовлення жінок насичене засобами опису почуттів, настроїв, емоцій; воно емоційніше, ніж чоловіче» [6: 114].

Фольклорні елементи в зображенні почуттів відбивають нестягнені форми прикметників (*нещирії, глумливії* (люди) («Одарка»), увиразнені ритмомелодійною організацією тексту, зокрема інверсією; здебільшого ж у використанні архаїчних засобів письменниця керується настановою на створення різноманітних відтінків експресії — поважності, урочистості, схвильованості.

Особливість повістєвої манери *Анатолія Свидницького* О. Г. Муромцева пов'язує зокрема з глибокою схвильованістю оповіді, емоційністю розповіді, найбільш

яскравими засобами якої є емоційна метафора, в основі якої персоніфіковані образи та емоційно-оцінний епітет; використовуючи лексику шкільного життя, письменник знаходить такі прийоми введення суто прозаїчних слів до тексту, що вони починають набувати додаткових емоційно-експресивних відтінків, зокрема інтимізації — наближення читача до автора, запрошення його взяти участь у зображуваному [6: 210], старослов'янізми — активний засіб для передачі патетичної, схвильованої мови, для вираження високої міри чи ступеня якоїсь ознаки, якості, властивості; певне місце посідає лексика розмовна з відтінком згрубілості.

Визначаючи *Пантелеймона Куліша* істинним світочем українського художнього інтелектуалізму, О. Г. Муромцева відзначає кількісну й якісну вагу того лексичного матеріалу мовомислення письменника, що складає власне емоційно-почуттєву домінанту його творів. Вживання високої та емоційно-експресивної лексики у Пантелеймона Куліша обумовлене відповідністю творчим настановам романтичного стилю, де набувають виразності номінації на означення позитивних рис героїв як зовнішніх, так і внутрішніх (освіченість, культура, високі моральні якості), а також свідомою авторською настановою передати «почуття вищого порядку» [6: 101] через старокнижні слова і народнорозмовні вкраплення (*огнистий, огнекрилий, огнедихатий, одностайність, відімщення, відрадощі, омрак, опір, олжа, очужілий, палання*).

Професор Муромцева наголошує на ролі абстрактної лексики як засобу змалювання психології героїв у *Панаса Мирного*, зокрема підкреслює особливості мовного відтворення складних психічних станів героїв, як-то пригніченість (лексеми *образа, жаль, лютощі, смуток, страх, туга, шкода, страждання*), що поєднується з іншими засобами — метафоричним уживанням слів, порівняннями, що сприяє більш глибокому зображенню суперечливих душевних станів [6: 130].

Визначаючи роль мовної практики *О. Кобилянської* в збагаченні семантичної структури слова, авторка дослідження «Роль мовної практики О. Кобилянської в збагаченні семантичної структури слова» [6: 204–213] наголошує, що ключові слова, зокрема кольороназви, не тільки в сконденсованому вигляді виражають провідну ідею твору, а й представляють у тексті особливу емоційно-експресивну барву, що надає певної тональності всьому твору (до прикладу проаналізовано лексеми *білий* у повісті «Через кладку» та *тонкий* у повісті «Нюба») [6: 210].

Відзначаючи риси нової літератури в художніх текстах, О. Г. Муромцева звертає увагу на коло словотвірних новацій, що знайшли художнє втілення в утвореннях з *пів-, полу-, напів-*, переважно прикметників, за допомогою яких *І. Франко* намагається відтворити складність душевних порухів людини, зокрема хитку межу між полярними рисами — добрим та злим, радісним та сумним, що не було характерним для літератури традиційної. Приклади з творів письменника, наведені О. Г. Муромцевою, переконують у слушності проголошеного: «*Целя всміхнулася напівжалісно, напіввизиваюче*» («Маніпулянтка»), «*Гриш усміхався напівдобродушно, напівзлобно*» («Для домашнього вогнища»), *напівплаксивий, напівгрізний тон, напівсвідоме почуття* та ін. Складні слова визначаються як засіб іронічного й гумористичного зображення: *язикобитіє, перогриз, сухобаба (Стара паніматка), Вессервіссер «всезнайко»* [6: 188].

Аналіз праць доктора філологічних наук, професора О. Г. Муромцевої, присвячених мовотворчості класиків української літератури XIX — XX ст.ст., засвідчує прагнення з науково-філологічної точки зору осмислити неперервність традицій представлення почуттєвості та емоціоналізму в мовомисленні майстрів

українського художнього слова. Вивчення наукових розвідок О.Г. Муромцевої дає підстави зробити висновки про систематизацію вченим уявлень про роль і місце художнього слова в процесах емоційно-почуттєвого збагачення українського художнього дискурсу.

Студіюючи доробок мовознавця, доходимо висновку, що мовотворча реалізація емоційності як ознаки національного характеру українців, однієї з провідних рис менталітету в комплексі з одухотворенням природи, визнанням землі-матері як першооснови буття знайшла художнє втілення в текстах саме через лексику на означення почуттів і переживань.

Номінації емоційно-почуттєвої сфери професор Муромцева характеризує як здатні об'єктивувати й індивідуалізувати внутрішній світ героїв, їх духовність, образно представляти національно-ментальні риси, отже, через колоритне мовно-стилістичне увиразнення лексики на означення емоцій і почуттів художньо осмислювати духовний поступ народу, актуалізувати його етнічну самобутність, склад народного світосприйняття, представляти багатство й різноманітність етнонаціональних репрезентацій.

Власне, стиль життєдіяльності, наукової творчості й суспільно-політичних поглядів доктора філологічних наук, професора Ольги Георгіївни Муромцевої засвідчує органічне поєднання емоцій з думкою, почуття з мисленням, раціоналізму й схвильованості, енциклопедизму, документалізму з високою емоційно-почуттєвою культурою, наочно демонструє гармонію строгої логіки й тонкої рафінованої духовності, інтелектуалізму й ліризму, класики й романтики, свободи й демократизму вислову з глибоким патріотизмом.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Бацевич Ф.* Основи комунікативної лінгвістики. К.: Академія, 2004. 342 с.
2. *Експресивно-емоційна лексика. Сучасна українська мова. Довідник* / ред. О.Д. Пономарів. К.: Либідь, 1993. С. 138–139.
3. *Красавский Н.* Эмоциональные концепты в немецкой и русской культуре. Монография. М.: Гнозис, 2000. 374 с.
4. *Маленко О.О.* Лінгвопоетика буття в естетичному вимірі українського романтизму й реалізму. *Лінгво-естетична інтерпретація буття в поетичній мовотворчості (від фольклору до постмодерну): монографія*. Х., 2010. С. 17–278.
5. *Мізін К.* Методика верифікації етноунікальності емоцій vs емоційних станів на основі перекладацького аналізу їхніх номінацій. *Українське мовознавство*. К.: КНУ ім. Т. Шевченка. Вип. 47/2. С. 54–62.
6. *Муромцева О.Г.* З історії української літературної мови. Вибрані праці. Х., 2008. 229 с.
7. *Муромцева О.Г.* Розвиток лексики української мови в другій половині XIX — на початку XX ст. Харків: ХДУ, 1985. 152 с.
8. *Муромцев І.В.* Про системну організацію лексики сучасної української мови. Вибрані праці / Упорядк. і заг. ред. А. Нелюба. Х.: ХІФТ, 2009. С. 120–128.
9. *Петрова Озель Л.П.* Внесок О.Г. Муромцевої у створення енциклопедії «Українська мова». *Життєсвіт учителя і Друга: збірник матеріалів III Муромцевських читань на пошану доктора філологічних наук, професора Муромцевої О.Г. (до 75-річчя від дня народження)*. Х.: ХНПУ ім. Г.С. Сковороди, 2013. С. 117–121.
10. *Петрова Озель Л.П.* Традиції інтелектуалізму в українському художньому мовленні (на матеріалі праць О.Г. Муромцевої). *Український світ у наукових парадигмах: збірник наукових праць Харківського національного педагогічного університету імені Г.С. Сковороди*. Харків: ХІФТ, 2014. Вип. 1. С. 108–114.
11. *Сахно Б.* Одиниці експресивного вираження у художньому тексті Дзвінки Матіяш. *Українське мовознавство*. К.: КНУ ім. Т. Шевченка. Вип. 47/2. С. 80–86.

12. *Телия В.Н.* Экспрессивность. *Русский язык. Энциклопедия* / ред. Ю.Н. Караулов. Москва. Большая Российская энциклопедия. 2003. С. 607–608.
13. *Чабаненко В.А.* Основи мовної експресії. К.: Вища школа, 1984. 86 с.
14. *Умрихіна Л.В.* Лінгвокультурологічна інтерпретація повісті Г. Квітки-Основ'яненка «Маруся» (на основі демінутивної лексики твору). *Український світ у наукових парадигмах: збірник наукових праць Харківського національного педагогічного університету імені Г.С. Сковороди*. Харків: ХІФТ, 2014. Вип. 2. С. 44–50.